



Romanilapset ja romanikieli

Kimmo Granqvist

Romanikieli on puhujamäärältään EU:n merkittävimpiä vähemmistökieliä. Se on yksi Suomen perustuslain 17 §:ssä nimetyistä vähemmistöjen kielistä. Sen käyttömäärä ja -ala ovat kuitenkin supistuneet voimakkaasti erityisesti toisen maailmansodan jälkeen. Lapsilla ja nuorilla hyvä romanikielen taito on nykyisin harvinainen.

Yleistä romanikielestä

Romanikieli on yksi niistä Intian kielistä, joita maasta lähteneet kiertelivät ryhmät puhuvat Intian ulkopuolella. Nykyisin se on puhujamäärältään EU:n merkittävimpiä vähemmistökieliä. Varovaisimpien arvioiden mukaan romanikielen puhujia on Euroopassa noin 3,5 miljoonaa ja muualla maailmassa 0,5 miljoonaa, mutta puhujien todennäköinen määrä vaihtelee kymmenen ja kahdenkymmenen miljoonan välillä. Romanikieltä puhutaan eniten Euroopassa, mutta sen puhujia on lisäksi lähes kaikissa Etelä- ja Väli-Amerikan maissa, Australiassa, Etelä-Afrikassa, Yhdysvalloissa ja entisen Neuvostoliiton alueella.

(ROMANI Project Manchester 2006a.) Suomessa romanikieltä on puhuttu 1500-luvulta lähtien. 1600-luvulla romaneja liikkui koko maassa aina Inkeristä Pohjois-Pohjanmaalle. Karjalaan suurempia romanijoukkoja muutti 1700-luvun lopussa, ja vielä 1800-luvullakin romaniperheitä tiedetään saapuneen Ruotsista (Miika Tervonen, henk. koht. tiedonanto 20.7.2010). Onkin ilmeistä, että romanit ovat saapuneet Suomeen aikojen kuluessa pieninä joukkoina, joiden kielellinen tausta on vaihdellut. Nykyään Suomen romaneja arvioidaan olevan Suomessa noin 10 000 ja lisäksi Ruotsissa 3 000–4 000.

Romanikielen rapautumisesta

Suomessa enää harva pikkulapsi hallitsee romanikieltä. Suomen romanikielen tiedetään alkaneen rapautua jo varhain, koska viitteitä romanikielen taidon heikkenemisestä on jo suomalaisen kansankulttuurin kerääjän ja papin Kristfrid Gananderin ajoilta 1700-luvulta. Rapautumisen määrä on edelleen lisääntynyt 1900-luvulla, ilmeisesti etenkin toisen maailmansodan jälkeen, mutta erot ovat suuria siinä, kuinka paljon eri yksilöiden kieli on jo ”rapautunut”.

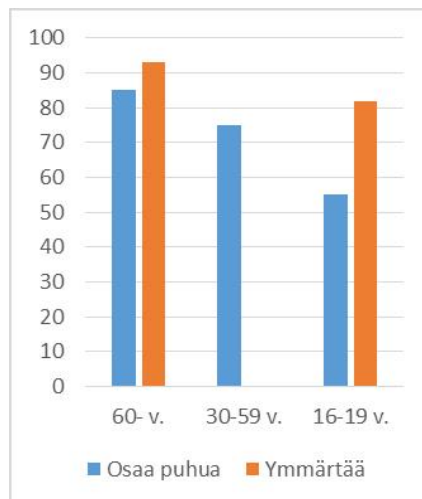
Rapautuminen on edennyt jo niin pitkälle, että nykytutkimuksessa Suomen romani on aika ajoin leimattu jopa kuolevaksi kieleksi (Vuorela & Borin 1998: 69; Pirttisaari 2003). Arthur Thesleff (1899) totesi jo yli 100 vuotta sitten, ettei romanikieli ollut enää romaniperheiden varsinaisena arkikeskustelujen kielenä, vaan romanien varsinainen äidinkieli oli suomi. Vielä tuolloin kaikki aikuiset romanit puhuivat kuitenkin

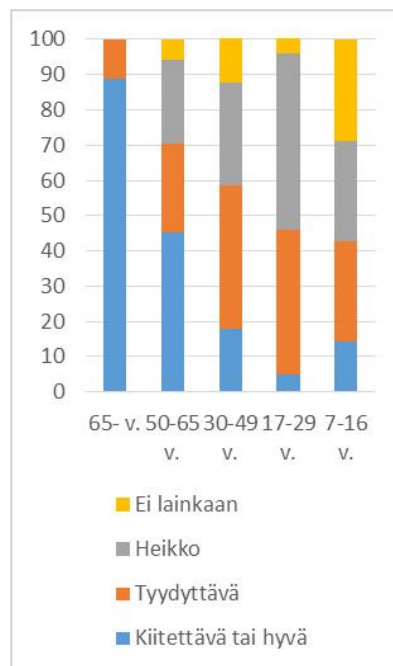
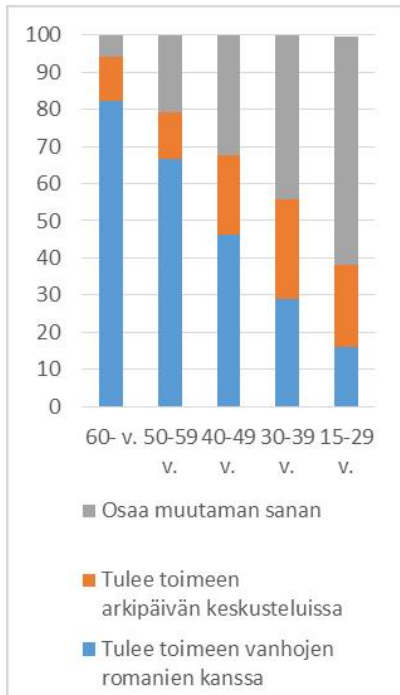
romanikieltä, mutta ei ollut enää paljonkaan romanikieltä taitavia romanilapsia. Michael Kraussin (1996) lasten kielenoppimista koskevien kriteerien mukaan Suomen romanikielen olisikin jo kauan sitten pitänyt kuolla (Vuorela & Borin 1998: 60; Borin 2000: 75). Suomen romanikieli poikkeaa kuitenkin useimmista nykykielistä siinä, että sitä useimmista muista nykykielistä poiketen on opittu osana aikuistumista ja romaniyhteisön jäseneksi kasvamista tai koulussa (Vuorela & Borin 1998: 60–61; Borin 2000: 75). Romanikieleen perustuvista kielimuodoista myös Iso-Britannian angloromania on samalla tavoin alettu oppia vasta noin kymmenvuotiaana (Hancock 1978: 19).

Muuallakaan Euroopassa kaikki romanit eivät puhu romanikieltä julkisesti, ja osa heistä ei käytä kieltä edes kotona. Tällöin heidän lapsensaakaan eivät opi romanikieltä. Esimerkiksi Bulgarian islaminuskoiset romanit eivät käytä romanikieltä jokapäiväisessä kommunikaatiossaan, vaan puhuvat turkkia. Monet Bulgarian kristityt romanit puhuvat mieluummin bulgariaa. Tällöin lapset oppivat varhaislapsuudessaan äidinkielenään joko turkkia tai bulgariaa. Samalla tavoin myös Tšekin tasavallassa, Unkarissa, Romaniassa, Espanjassa ja Turkissa romanilasten ensikielenä ovat usein maiden pääkielet. (Bakker & Kyuchukov 2000.)

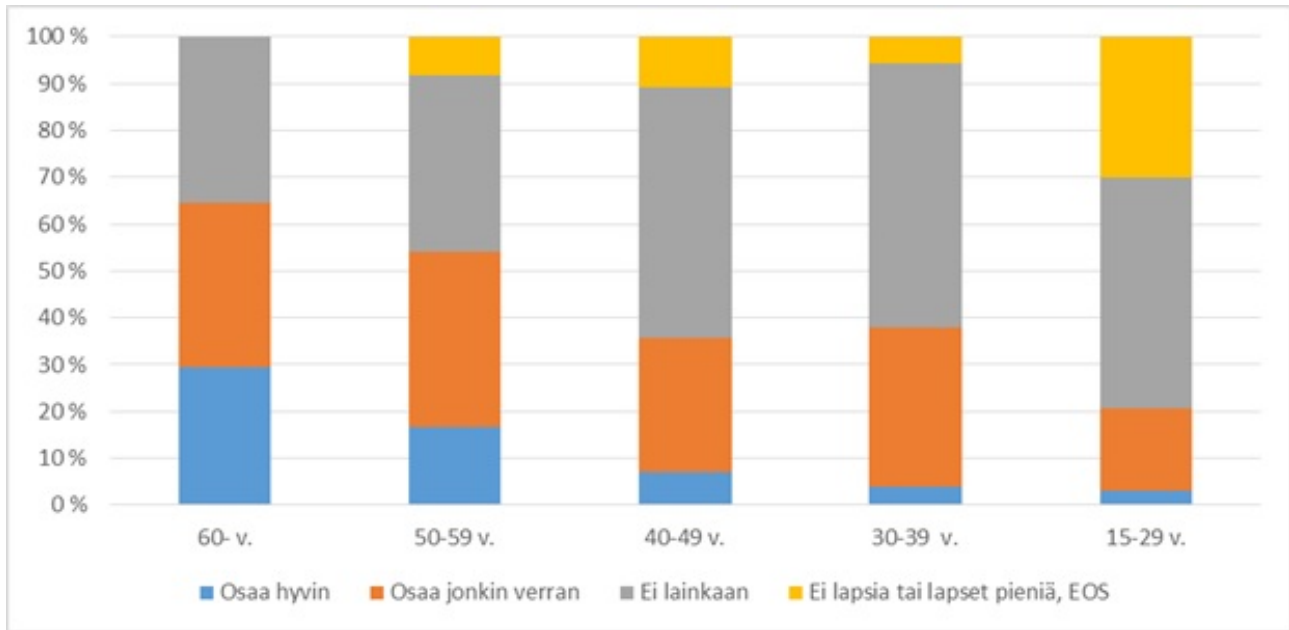
Selvityksiä Suomen romanikielen taidosta ja käytöstä

Romanien romanikielen taito on ollut yhtenä selvityksen kohteena itsearviointiin perustuvissa kartoituksissa, joita on tehty 1950-luvulta lähtien neljä (Sosiaalinen tutkimustoimisto 1954; Vehmas 1961; Helsingin huoltovirasto 1979; Hedman 2009). Vehmaksen kartoitusta lukuun ottamatta niissä on tehty vertailuja myös ikäryhmittäin. Kaaviot 1-3 alla kuvaavat romanien romanikielen taidon ikäryhmittäistä vaihtelua kartoituksissa. Kartoitusten otosten koko ja laatu vaihtelevat, eivätkä kielitaidon itsearvioinnin kriteerit ole täysin vertailukelpoisia. Selvityksestä toiseen toistuu kuitenkin näkemys, jonka mukaan vanhimmat romanit hallitsevat romanikieltä parhaiten ja nuoret heikoimmin. Kartoituksia vertaamalla vaikuttaa myös siltä, että varsinkin lasten ja nuorten hyvä romanikielen taito on käynyt ajan myötä harvinaisemmaksi.





Kaavio 1. Romanikielen taito ikäryhmittäin tutkimustoimiston (1954) kartoituksessa. Kaavio 2. Romanikielen taito sosiaalisen ikäryhmittäin huoltoviraston (1979) kartoituksessa. Kaavio 3. Romanikielen taito Helsingin ikäryhmittäin Hedmanin (2009) kartoituksessa. Helsingin huoltoviraston (1979) kartoituksessa tarkasteltiin erikseen myös romanilasten romanikielen taitoa suhteessa haastatellun romanitalouden päämiehen ikään (kaavio 4). Kartoitus osoitti, että romanikielen taito oli sitä parempi, mitä iäkkäämpiä heidän vanhempansa olivat. Toki useimmiten iäkkäiden vanhempien lastenkin ikä oli korkeampi, ja he olivat jo ehtineet kasvaessaan paremmin omaksua romanikieltä. Iäkkäämmät vanhemmat myös itse osasivat paremmin ja käyttivät enemmän romanikieltä.



Kaavio 4. Lasten romanikielen taito suhteessa haastatellun romanitalouden päämiehen ikään Helsingin huoltoviraston (1979) kartoituksessa.

Kartoitusten tuloksiin saattaa vaikuttaa myös romaniyhteisön vanhojen asemaa korostava, gerontokraattinen hierarkia sen kulttuurillisena peruspilarina (Viljanen-Saira 1978). Romaninuorten tulee kunnioittaa itseään vanhempia ja pyrkiä erityisesti vanhempien romanien kasvojen säilyttämiseen (Brown & Lewinson 1978). Vanhemman romanin halutaan ajatella ja osoittaa olevan nuorempia viisaampi. Nuoren romanin on vaikea luonnehtia omaa romanikielen taitoaan kovin hyväksi, koska vaarana olisi, että hän korottaisi itsensä vanhempien romanien yläpuolelle. Toisekseen romaniyhteisön näkemys romanikielestä ja sen hyvästä taidosta on muuttunut ja höllentynyt koko ajan. Kartoituksissa tämä näkyy siinä, että romanikieltä kokonaan taitamattomina itseään pitävien osuus on vähitellen jopa pienentynyt.

Tämän päivän romanilapset kuulevat romanikieltä yhä vähemmän, ja sen käyttöala on suppea. Monilla aikuisillakin on siihen enää ohut kosketus. Hedmanin (2009: 31–32) mukaan 2000-luvun alussa romanikieltä ainakin jossain määrin käytti suomen rinnalla kotikeskusteluissaan noin 40 % haastatelluista. Kodin ulkopuolella romanikieltä käytetään suomen rinnalla lähinnä salakielenä vaikkapa tehtäessä auto- ja hevossauppaa, torilla ja ostoksilla tai asioitaessa viranomaisten kanssa sekä joskus romanitilaisuuksissa, kuten hengellisissä kokouksissa (Hedman 2004; 2009: 32–33). Romanikieli on saanut varsinkin 1900-luvun lopulta lähtien jonkin verran julkisia käyttöaloja muun muassa koulutuksen, median, kirkon ja hallinnon kielenä, mutta tässä aktiivisina toimijoina on ollut lähinnä pieni romaniaktivistien joukko, ja romanikielen käytöllä on ollut ensi sijassa symbolinen funktio.

Romanikielen opetus

Yhä enemmän vastuuta romanilasten romanikielen omaksumisesta on siirtynyt ja tietoisestikin pyritty siirtämään kouluihin, varsinkin perusopetukseen. Romanikielen peruskouluopetus aloitettiin 1980-luvun alkupuolella kerholuonteisena. Vuodesta 1989 lähtien romanikieltä ja -kulttuuria kieltä on opetettu laajemmin peruskouluissa. Opetus alkoi Helsingistä, Espoosta ja Vantaalta. 1990-luvun jälkipuolella arviolta 1 700 peruskouluikäisestä romanilapsesta romanikielen opetusta sai vuosittain keskimäärin 250 lasta noin 10 paikkakunnalla (Eine Lillberg, suullinen tiedonanto 3.8.2004). Opetushallituksen valtakunnallinen romanilasten perusopetusprojekti osoitti, että vuosina 2000–2001 vain 20 peruskoulussa järjestettiin romanikielen ja -kulttuurin opetusta, johon osallistui kaikkiaan 859 romanioppilaasta ainoastaan 73 (8,5 %).

Tuoreimman selvityksen mukaan romanikielen ja -kulttuurin opetusta saa kuitenkin jo 17,3 % romanioppilaista (Rajala et al. 2011).

Romanikielen oppimateriaaleja on julkaistu Suomessa 1980-luvulta lähtien (esim. Hedman 1996; Vuolasranta, Hagert, Majaniemi & Huttu 2003; Majaniemi, Huttu, Majaniemi & Åkerlund 2008). Tällä hetkellä suurin osa oppimateriaaleista on suunnattu esiopetukseen ja peruskoulun alaluokille tai aikuisopetukseen. Myös muuta romanikielistä kirjallisuutta on julkaistu vähän – lapsille tähän mennessä ainoastaan kaksikielisenä *Mustalais-Hermannin ja muita kertomuksia lapsille ja aikuisille: Kaalo Hermannin ta vaure rakkibi kentenge ta bare komujenge* (Baltzar & Hedman 2011).

Suomen romanikielen ja -kulttuurin peruskouluopetus tavoittaa yhä vain pienen osan romanioppilaista, mutta on eurooppalaisella mittapuulla siitä huolimatta hyvin suunniteltua ja resursoitua etenkin suhteutettuna romaniväestön kokoon. Esimerkiksi Slovakiassa, jossa romaneja arvioidaan olevan n. 90 000–500 000, romanikieltä opetetaan lähinnä vain muutamissa yksityisissä toisen asteen kouluissa sekä esikouluissa (Adamová & Granqvist, tekeillä). Monin paikoin Euroopassa romanikielen opetus on ollut pikemminkin satunnaista ja kokeilunomaista (Matras 2005: 13–14).

Kouluopetuksen lisäksi romanikieltä on yritetty siirtää Suomessa lapsille ja nuorille erilaisissa kielikerhoissa tai -pesissä. Kielipesätoiminnan käynnisti Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ja Elämä ja Valo ry:n romanikielen elvytyshanke vuosina 2005–2008. Hankkeen tavoitteena oli elvyttää romanikieltä, lisätä romaniväestön aktiivisuutta kielenkäyttöön arjessa ja vaikuttaa asenteisiin kielen säilyttämiseksi. Elvytyshankkeen jälkeen Opetushallitus on jatkanut kielipesätoimintaa romaniasiain neuvottelukunnan tukemana. Vuosina 2009–2010 kielikerhoja tai -pesiä oli kaikkiaan kahdeksan. (Hedman 2010: 9.)

Lopuksi

Romanikieli on Suomessa vakavasti uhanalainen. Hedmanin (2009) mukaan parhaita romanikielen taitajia on lähinnä yli 65-vuotiaissa romaneissa. Lapsista ja nuorista romanikieltä osaa vain pieni osa. Romanikieltä käytetään yhä vähemmän romaniperheiden keskustelukielenä, eikä se monestikaan siirry luonnollisella tavalla sukupolvelta toiselle. Romaneillakaan ei enää ole entiseen tapaan usean sukupolven laajennettuja suurperheitä, vaan isovanhemmat, jotka ennen opettivat lastenlapsilleen paljon romanikieltä, asuvat nykyään erillään. Runsaasti vastuuta romanikielen taidon siirtymisestä romanilapsille onkin siirtynyt kouluille. Ne kuitenkin pystyvät tarjoamaan romanikielen opetusta vain pienelle osalle romanioppilaista vähäisen vuosiviikkotuntimäärän puitteissa. Romanikielen oppikirjoja ja oppimateriaaleja ei vielä ole käytettävissä edes peruskoulun kaikille luokille, vaan niiden laatijoilla on yhä paljon työsarkaa.

Kirjoittaja työskentelee yliopistonlehtorina Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksessa.

Kirjallisuus

ADAMOVIĆ, ERIKA – GRANQVIST, KIMMO, tekeillä: The Status, Use, and Standardization of the Romani Language in Two Countries: A Comparison of Slovakia and Finland. – Åberg, Kai & Airi Markkanen (toim.), *The Culture of the Finnish Roma*.

BAKKER, PETER – KYUCHUKOV, HRISTO (toim.) 2000: *What is the Romani Language?* Centre de recherche tsiganes. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.

BALTZAR & HEDMAN 2011: *Mustalais-Hermannin ja muita kertomuksia lapsille ja aikuisille : Kaalo Hermannin ta vaure rakkibi kentenge ta bare komujenge*. Helsinki: Opetushallitus.

BORIN, LARS 2000: A corpus of written Finnish Romani texts. – O Croinin, Donncha (toim.), LREC 2000. *Workshop proceedings. Developing language resources for minority languages: reusability and strategic priorities*, 75–82. Athens: ELRA.

BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1978: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

HANCOCK, IAN 1976: The Pidginization of Angloromani. – Cave, George (toim.), *New Directions in Creole Studies*, 1–23. Turkeyen: Linguistics Section. Department of English, University of Guayana.

HEDMAN, HENRY 1996: *Sar me sikjavaa romanes*. Romanikielen kielioppiopas. Jyväskylä: Opetushallitus.

– 2004: Suomen romanikieli salakielenä. In Nenonen, Marja (Ed.), *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*, 42–48. Joensuu: University of Joensuu.

– 2009: *Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliaseenteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 8. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk8/> (2.4.2012)

– 2010: *Romanikielen kielipoliittisen seurannan vuosiraportti 2010*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. http://www.kotus.fi/files/1917/kielipol-seuranta10.by_hh.pdf (16.8.2013)

HELSINGIN HUOLTOVIRASTO 1979: Helsingin mustalaisväestön sosiaaliset ja sivistykselliset olo. Moniste. Helsingin kaupunki: Huoltovirasto.

KRAUSS, MICHAEL 1996: Status of native American language endangerment. – Cantoni, Gina (toim.), *Stabilizing Indigenous Languages*, 16–21 Flagstaff: Northern Arizona University Center for Excellence in Education.

MAJANIEMI, PÄIVI – HUTTU, HENNA – VUOLASRANTA, MIRANDA – HAGERT, ARMAS 2004: *Sikjiboskiiresko liin 1*. Helsinki: Opetushallitus.

MAJANIEMI, PÄIVI – ÅKERLUND, TUULA 2008: *Tinosko laave*. Helsinki: Opetushallitus.

MATRAS, YARON 2005: The status of Romani in Europe. Report submitted to the Council of Europe's Language Policy Division, October 2005. <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/downloads/1/statusofromani.pdf> (2.4.2012)

PIRTTISAARI, HELENA 2003: Muutos ja variaatio Suomen romanin verbien taivutustyypeissä. – *Virittäjä* 4: 508–528.

RAJALA, SUSANNA – SALONEN, MINNA – BLOMERUS, SATU – NISSILÄ, LEENA 2011: *Romanioppilaiden perusopetuksen tilannekatsaus 2010–2011 ja toimenpide-ehdotukset*. Raportit ja selvitykset 2011:26. Tampere: Opetushallitus.

ROMANI PROJECT MANCHESTER 2006a = History of the Romani language. Origins.

<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/origins.shtml> (10.9.2013)

SOSIAALINEN TUTKIMUSTOIMISTO 1954 = Mustalaisten olot. *Sosiaalinen aikakauskirja*. Helsinki: Sosiaaliministeriö.

THESLEFF, ARTHUR 1899: *Finlands zigenare. En etnografisk studie*. Helsinki.

VALTONEN, PERTTI 1968: Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Licensiaatintyö. Helsingin yliopisto.

VEHMAS, RAINO 1961: *Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81, Turku.

VILJANEN-SAIRA, ANNA MARIA 1978: Mustalaiskulttuuri ja kulttuurin muutos. Licentiate thesis. University of Helsinki.

VUOLASRANTA, MIRANDA – HAGERT, ARMAS – MAJANIEMI, PÄIVI. – HUTTU, HENNA 2003: *Romani tšimbako buttiako liin 1*. Helsinki: Opetushallitus.

VUORELA, KATRI – BORIN, LARS 1998: Finnish Romani. – Ailbhe Ó Corráin & Séamus Mac Mathuna (toim.) *Minority languages in Scandinavia, Britain and Ireland*, 1–76. Uppsala.